

Становлення та розвиток мережевого підходу до вивчення політичних процесів

Катерина Богуславська,
аспірант Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Кураса НАН України

В умов сучасних всеохоплюючих змін у соціальній, політичній, економічній, науково-технічній сферах, спричинених розвитком глобалізаційних процесів, посиленням взаємозалежності світу, все більшого значення в житті державного організму набувають актори „третього сектора” – численні групи інтересів, які беруть участь у формуванні політичного порядку денного, впливають (іноді кардинально) на прийняття та реалізацію політичних рішень.

В означеній ситуації з усією гостротою постає проблема: використання існуючих концепцій та підходів до вивчення та аналізу взаємодії політичних акторів (наприклад, плюралістичного та корпоративістського або неокорпоративістського) в реаліях сьогодення не завжди забезпечує задовільні наукові результати. Новітні ж методи часто виявляються значно продуктивнішими при аналізі процесів політичної трансформації. До таких належить і мережевий підхід, що ґрунтується на понятті політичної мережі, яке використовується в якості наукового інструмента для дослідження взаємодії множини політичних акторів, об'єднаних загальним інтересом, взаємозалежністю, добровільним співробітництвом та рівноправністю [2].

Слід зазначити, що мережі – реальний феномен сьогодення, їх види примножуються та набувають все нових характеристик. Дж. Арквіллі та Д. Ронфельд, зокрема, наголошують, що ґрунтовані на мережевому принципі конфлікт, злочинність та інші феномени стануть у наступні десятиліття поширеним явищем. На їхню думку, міжнародні терористичні групи, злочинні синдикати, фундаменталістські, етнонаціональні, а також соціальні рухи набувають ознак мереж [1; 13].

Таким чином, мережеві конструкти (в тому числі й у сфері політики) є чинником, який все більше актуалізується. Відтак, вивчення реально

існуючих мереж за допомогою мережевого підходу як аналітичного інструментарію сприятиме адекватному витрактуванню сутності, перспектив політичного процесу, а, крім того, й оптимальному прийняттю політичних рішень, спрямованих на підтримку стабільності політикуму, забезпеченню його життєздатності.

Мережеві концепти активно досліджуються західними вченими, тоді як в країнах СНД політичними мережами тільки починають цікавитися окремі науковці (Л. Сморгунів). Засади вказаного напрямку дослідження складають праці Дж. Річардсона, Г. Джордана, Р. Родеса, Д. Марша. Теоретичним розвитком мережевого підходу переймаються Т. Бьорцель, К. Даудінг, Л. О'Тул; емпіричний рівень представлений дослідженнями Л. Пала, Е. Кляйна та Дж. Копшеньяна.

Мережеві конструкти не позбавлені і своїх критиків. Дж. Петерсон доводить, що мережі є лише метафорою для досягнення процесів сучасності, а тому евристичний потенціал цього „підходу” мінімальний. Неоднотайність вчених щодо можливостей мережевих концептів, з одного боку, пояснюється триваючим розвитком цього напрямку досліджень, а з іншого – посилюється існуванням двох підходів до витрактування політичних мереж.

Все це приводить нас до необхідності постановки та вирішення у цій статті завдань, пов'язаних із: 1) вивченням умов виникнення мережевого конструкту; 2) визначенням теоретичних основ мереж; 3) аналізом двох шкіл мережевого підходу (посередництва інтересів та управлінської).

Розглядаючи умови виникнення мережевого підходу до політики, слід зазначити, що його поява була своєрідною відповіддю на зміни, що відбувалися у політичній сфері. П. Кеніс та В. Шнайдер підсумували характерні прояви трансформації політичної реальності наступним чином [12, с. 3]: виникнення суспільства, в основі якого перебувають організовані спільноти; зростання кількості учасників політичного процесу і, як наслідок, посилення тиску на державні органи влади з боку значної кількості політичних акторів; розмивання межі між публічним та приватним – органи державної влади все більше входять у зв'язки з громадянським суспільством для налагодження неформальних контактів; зростання важливості інформації, експертних оцінок; секторалізація політики, яка проявляється в тому, що політика, програми та інститути диференціюються за сферами. При цьому система прийняття політичних рішень характеризується діяльністю множини підсистем акторів, які мають обмежену відповідальність, розрізнені ресурси та виконують вузькі завдання в окремій політичній сфері [11]; транснаціоналізація внутрішньої політики – вплив глобалізації на внутрішні процеси в окремій державі.

У результаті названих трансформацій виникло нове співвідношення позицій між публічними та приватними акторами, за якого перші втратили свою ієрархічну вищість над другими й усвідомили існуючу

**Становлення та розвиток мережевого підходу
до вивчення політичних процесів**

Катерина Богуславська

залежність від ресурсів „третього сектора”. У цьому контексті й почало розроблятися поняття політичної мережі, яке було покладено в основу мережевого підходу до політики. Слід зазначити, що становлення мережевих конструктів відбувалося з урахуванням існуючих теоретичних напрацювань у межах інших напрямів, підходів, теорій.

Теоретичні корені мережевих концепцій сягають теорії обміну [16, с. 350], яка наголошує на важливості обміну між учасниками з метою ефективного використання обмежених ресурсів. Мережевий підхід, аналізуючи процеси обміну, головну увагу фокусує на дослідженні зв'язків між акторами, заснованих, серед іншого, й на процесах обміну ресурсами.

Аналізуючи теоретичні засади мережевого концепту, вчені вказують і на відчутний вплив на нього підходу політичної інтеракції [14, с. 141]. У межах останнього політика розуміється як процес взаємодії множини акторів [14, с. 143]. Що ж до мережевих конструктів, то вони також розглядають проблеми кооперації учасників. Однак принципова різниця проявляється в тому, що мережевий підхід надає великого значення інституційному контексту, в якому відбувається взаємодія.

Важливу роль у становленні теоретичної основи мережевих досліджень відіграли й здобутки міжорганізаційної теорії, зокрема ідея про організаційне оточення, при якому виживання окремого актора залежить від ступеня використання ним ресурсів інших [14, с. 149]. Мережевий підхід має на увазі не стільки вузькі інтереси доступу до ресурсів, скільки взаємозалежність учасників мережі.

Теоретичні корені мережевого концепту не обмежуються вказаними теоріями чи підходами. Л. Сморгунов вважає, що важливими є й інші джерела: організаційна соціологія, академічна теорія бізнес-адміністрування, соціальний структурний аналіз, інституційний аналіз, теорія суспільного вибору, неоменеджеризм [2]. Указані теоретичні джерела забезпечили необхідне підґрунття для становлення мережевого підходу, який у своєму подальшому розвитку виробив власні методологічні засади, які, однак, не є спільними, а відрізняються в межах існуючих шкіл витрактування мереж.

Слід зазначити, що між дослідниками не існує згоди щодо критеріїв розрізнення мережевих шкіл. Основним фактором виокремлення є сфери використання мережевого підходу, в одному випадку для аналізу зв'язків між політичними акторами, в іншому - для дослідження проблем державного управління. Проте деякі автори вважають доречним розрізнення не лише за напрямками, але й за рівнями застосування мережевих конструктів. Останнє, зокрема, дозволяє Д. Маршу виокремлювати американську та англійську школи дослідження політичних зв'язків, які відрізняються на мікро- та мезорівнях.

Більш прийнятною залишається класифікація, яка враховує напрями

використання мережевих концептів. За вказаним критерієм прийнято виокремлювати школу посередництва інтересів, в межах якої мережевий підхід застосовується для аналізу зв'язків політичних акторів, а також управлінську школу, дослідження якої спрямовані на вивчення управлінських проблем [20]. Таку класифікацію Т. Бюрцель доповнює, виділяючи британську школу (або школу посередництва інтересів) та німецьку школу (або управлінську школу) [7, с. 265]. Підставою для цього можна вважати ідею геоядра школи: у першому випадку це Велика Британія, а в другому – Німеччина.

Загалом погоджуючись з розрізненням школи посередництва інтересів та управлінської школи, ми вважаємо недоречним обмежувати їх лише працями вчених окремих країн. На нашу думку, дослідження американських науковців також можуть бути віднесені до першої школи посередництва інтересів, як і здобутки данських та французьких авторів – до другої, управлінської.

Дослідження школи посередництва інтересів спираються на методологічні розробки корпоративістського-неокорпоративістського та плюралістичного підходів [20]. Самі поняття „політичні мережі” та „політичні спільноти” були введені у дискурс цієї школи Дж. Річардсоном і Г. Джорданом [22, с. 18] та використовувалися ними для позначення міцних зв'язків між державними службовцями і представниками груп інтересів. Їх праця „Управління під тиском: політичний процес у пост-парламентських демократіях” започаткувала відхід від традиційної державно-центричної парадигми, перехід від аналізу державних інституцій при дослідженні політичного процесу до вивчення мережевих конструктів. Дослідники емпірично доводили існування політичних спільнот у сфері освіти, транспорту і місцевого самоврядування. Проте вчені не зробили спробу концептуалізувати такі категорії, як „політична мережа”, „політична спільнота”, „проблемна мережа” у формальну типологію. Вони запропонували лише метафоричне використання вказаних понять для характеристики політичного процесу.

З часом Г. Джордан продемонстрував систематичніше уявлення про мережі та їх роль у політичному процесі. Він запропонував розрізняти різні моделі взаємодії учасників політичного процесу: залізні трикутники, проблемні мережі, корпоративізм. Попри визначення різниці між цими поняттями, він не вдався до наведення прикладів емпіричних досліджень з їх використанням [21, с. 1011].

М. Мілс, інший представник школи посередництва інтересів, пропонує докладнішу концепцію політичних мереж та алгоритм застосування мережевого підходу до їх вивчення. На його думку, використання мережевих конструктів вимагає аналізу трьох елементів [16]: визначення існуючих границь мережі, дослідження її спеціалізації, аналіз процесів інтеракції.

Спираючись на напрацювання згаданих дослідників, Р. Родес і Д. Марш обґрунтували ідею про те, що „існування політичної мережі або, скоріше, політичної спільноти визначає політичний порядок денний та впливає на політичні результати” [15, с. 49]. Мережевий концепт у працях цих авторів перестав бути метафорою та набув конкретних ознак. Так, Р. Родес вважає, що політична мережа характеризується [20]: взаємозалежністю між включеними організаціями; континуальною взаємодією між учасниками мереж на основі обміну ресурсами та узгодження цілей; кооперацією на основі певних визначених у мережі „правил гри”, що забезпечує необхідний рівень довіри.

Згідно з висновками дослідника, в мережі не існує єдиної організаційної структури команд та контролю, вона функціонує на ґрунті домовленостей між учасниками, основа яких пояснюється теоріями раціонального вибору та обміну [20].

Так само, як і британські дослідники, американські науковці школи посередництва інтересів спочатку використовували мережевий концепт для аналізу зв'язків між політичними акторами. Об'єктом вивчення були відносини між членами Конгресу, виконавчими органами влади та промисловими групами [7, с. 268]. Проте в процесі розвитку та удосконалення теоретичної основи мережевого підходу певних змін зазнали і напрями досліджень вчених-мережевиків США. Так, постійний відсоток складають праці, присвячені розгляду лобістських стратегій [9; 21]. Порівняно новим є застосування мережевих конструктів для аналізу політичного оточення та відносин між старими й новими політичними акторами [7, с. 269]. Окремий напрям стосується вивчення змін у структурах мереж [10]. На сьогодні науковці знаходять все нові й нові проблеми для дослідження, наприклад, дифузії у політичних нововведеннях, аналіз урядової допомоги промисловості [11, с. 13]. При цьому, незалежно від обраної проблематики, все більше американських вчених звертається до кількісного застосування мережевого підходу, що пояснюється, серед іншого, й значною популярністю соціометричних досліджень у цій країні.

Слід зазначити, що при існуванні певних відмінностей між американськими та британськими представниками школи посередництва інтересів, вони мають багато спільних рис. Найголовніше – це прагнення дослідників використовувати мережевий підхід для аналізу політичних зв'язків та вивчення проблем взаємодії груп інтересів і органів державної влади.

Загалом, представники школи посередництва інтересів акцентують увагу на дослідженні кооперації автономних, проте ресурсно взаємозалежних акторів. У цьому випадку мережевий підхід дозволяє робити висновки про поведінку учасників, вивчати зв'язки між ними та аналізувати результати їх взаємодії. Але сам механізм координації в

мережах залишається недосатньо дослідженим [7, 270].

Критики школи посередництва інтересів вказують на брак чітко розробленої мережевої теорії. Вони вважають, що переконливим поясненням можуть бути незалежні змінні, які, по суті, є особливостями не мереж, а лише їх компонентів. Вони пояснюють як сутність політичної мережі, так і зміст політичного процесу [16]. На таку критику представники школи посередництва інтересів Р. Родес і Д. Марш відповіли, що конструкти мережі є, скоріше, дослідницьким інструментом та підходом, ніж теорією [15, с. 210]. П. Кеніс та Дж. Рааб додають, що мережевий концепт є інструментом для опису та вимірювання певних конфігурацій і структурних характеристик мереж [13, с. 17].

Отже, школа посередництва інтересів, представлена переважно працями британських та американських вчених, застосовує мережевий концепт для аналізу зв'язків між політичними акторами. При цьому дослідницькі напрацювання не обмежуються лише емпіричними прикладами, а проявляються і в розробках теоретичних складових проблематики, зокрема у розвитку поняття політичної мережі.

Мережевий підхід до політики оформлюється не тільки в межах згаданої вище школи. Пізніше відбувається становлення управлінської школи, яка використовує мережеві конструкти для аналізу публічної політики і державного управління [13, с. 22].

Застосування мережевого підходу при вивченні проблем управління найповніше втілюється у працях Ф. Шарпфа [23], П. Кеніса [12; 13], Л. О'Тула [17; 18] та інших. Вони виходять з того, що сучасні суспільства характеризуються функціональною диференціацією і частковою автономністю суспільних підсистем [13]. Приватні актори розпоряджаються важливими ресурсами, а відтак все більше залучаються до формулювання порядку денного та впливають на процеси управління [7, с. 269]. Результатом цього є функціональний взаємозалежний зв'язок між публічними та приватними акторами у процесі державного управління. У цьому контексті політичні мережі стають певним способом вирішення проблем суспільно-політичної координації [7, с. 270].

Існуючі в мережі структурні взаємини, на відміну від ієрархічних, є швидше горизонтальними, ніж вертикальними. Це підтверджує багато дослідників, які розглядають ієрархії та мережі як два полюси певного континууму [3, с. 13]. Якщо для перших найважливішим контрольним механізмом є владні повноваження, то для других – вироблені правила поведінки й довіра [3, с. 17]. На відміну від обміну та конкуренції, характерних для ринкової форми управління, заснованої на максимізації особистих інтересів через обчислення вигід та витрат, відносини у мережі будуються на основі домовленостей і на прагненні досягти результатів, важливих для всіх акторів [7, с. 263]. З урахуванням цього використання

**Становлення та розвиток мережевого підходу
до вивчення політичних процесів**

Катерина Богуславська

мережевих конструктів дозволяє скоротити витрати на інформацію і трансакції.

Слід зазначити, що в межах управлінської школи політичних мереж поступово формується і так звана школа Макса - Планка, представники якої використовують концепцію актор-центричного інституціоналізму [8], що доповнюється теоріями обміну і залежності ресурсів. Інститути при цьому розуміються як постійні структури, що забезпечують раціонально діючим акторам можливості максимізувати власні переваги. Їх головна функція полягає у налагодженні скоординованих дій між учасниками. Мережі за таких умов визначаються як неформальні неієрархічно організовані інститути з відносно постійним членством та неформальними відносинами між учасниками задля реалізації поставлених цілей [7, с. 270].

Дослідники школи Макса - Планка доводять, що мережі відрізняються взаємозв'язком, динамізмом та існуванням загальних цілей. Однак, поруч з привнесенням гнучкості в управлінський процес, вони можуть і породжувати проблеми координації.

Слід зазначити, що школа Макса - Планка запропонувала набір пропозицій щодо організації неієрархічної кооперації в мережах з метою запобігання групового блокування та подолання структурної неефективності.

Необхідно мати на увазі, що мережеві конструкти не є остаточним вирішенням проблем управління. Через свою динаміку вони стають квазіінституційними аренами з власною структурою конфліктів. Крім того, політичні мережі не піддаються механізмам демократичного контролю і часто характеризуються браком легітимності [18]. Отже, управлінська школа застосовує мережевий підхід у дослідженнях проблем публічної політики та аналізі процесів управління.

Підсумовуючи, відзначимо, що якщо школа посередництва інтересів забезпечує значну кількість емпіричних досліджень як із якісним, так і з кількісним використанням мережевих конструктів (останнє найбільш проявляється у працях американських науковців), то управлінська школа пропонує значно менший обсяг емпіричних досліджень з якісним застосуванням мережевого підходу. Проте, як уже зазначалося, дві школи не виключають одна одну, а скоріше взаємодоповнюють, що корисно при різноманітності дослідницьких об'єктів вивчення та цілей дослідження.

Отже, мережевий підхід до політики, з'явившись як відповідь на зміни політичної реальності та реакція на складність сучасного політичного процесу, нині ефективно застосовується для аналізу зв'язків публічних і приватних акторів та вивчення проблем державного управління.

Література:

1. Мережі та мережеві війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій. / За ред. Дж. Арквілли, Д. Ротфельда. - К.: Києво-Могилянська акад., 2005. - 350 с.
2. **Сморгунов Л.** Сетевая методология исследования политики. // <http://politanalysis.narod.ru/smorgunov2.html>
3. **Airaksinen J., Haveri A.** Networks and hierarchies in inter-municipal cooperation. // Conference of European Group of Public Administration, Lisbon. -2003. - September. - PP. 1 - 27.
4. **Ansell C., Parsons C., Darden K.** Dual Networks in European Regional Development Policy. // Journal of Common Market Studies. - 1997. - Vol. 35. - No.3. - PP. 347 - 375.
5. **Ansell C.** The Networked Polity: Regional Development in Western Europe. // Governance: An International Journal of Policy and Administration. - 2000. - Vol.13. - No.3. - PP. 303 - 333.
6. **Beidernikl G.** Evaluating Policy Networks - Abilities and Constraints of Social Network Analyses. // Metodoloski zvezki. - 2004. - Vol. 1. - No.2. - PP. 441 - 454.
7. **Borzel T.** Organizing Babylon - On the Different Conceptions of Policy Networks. // Public Administration. - 1998. - Vol. 76. - No.2. - PP. 253 - 273.
8. **Borzel T.** What's So Special about Policy Networks? An Exploration of the Concept and Its Usefulness in Studying European Governance. // <http://eiop.or.at/eiop/texte/1997-016a.htm>
9. **Carpenter D., Esterling K., Lazer D.** Information and Contact-Making in Policy Networks: A Model with Evidence from the U.S. Health Policy Domain. // <http://www.ksg.harvard.edu/prg/lazer/contact.pdf>
10. **John P.** Policy Networks. // <http://website.lineone.net/~peter.john/polnet2.html>
11. **Kasza A.** Innovation Networks, Policy Networks, and Regional Development in Transition Economies. // EPSNET Conference.-Prague. - 2004.- 18 - 19 June. - PP. 4 - 16.
12. **Kenis P., Schneider V.** Policy Network: Empirical Evidence and Theoretical Consideration.-Frankfurt, 1997. - 192 p.
13. **Kenis P., Raab J.** Wanted: a Good Network Theory of Policy Making. // 7th National Public Management Conference, Washington D.C. - 2003. - 9 - 10 October. - PP. 1 - 29.
14. **Kljin E., Koppenjan J.** Public Management and Policy Networks. / Public Management. - 2000. - Vol. 2. - No.2. - PP. 135 - 158.
15. **Marsh D.** Comparing Policy Networks. - Buckingham and Philadelphia: Open University Press, 1998. - 226 p.
16. **Mills M., Saward M.** All Very Good in Practice, but What about

Theory? A Critique of the British Idea of Policy Networks. // <http://www.psa.ac.uk/cps/1994/mills.pdf>

17. **O'Toole L.** Public Management in Intergovernmental Networks: Matching Structural Networks and Managerial Networking. // <http://www.cas.sc.edu/poli/psrw/O'Toole030703.pdf>

18. **O'Toole L, Meier K.** The Implications for Democracy in a Networked Bureaucratic World. // Journal of Public Administration Research and Theory. -1997. - Vol. 7. - No.3. - PP. 443 - 460.

19. **Pratchett L.** Policy Communities and Urban Governance. // <http://www.psa.ac.uk/cps/1994/prat.pdf>

20. **Rhodes R. A. W.** Policy Network Analysis. // To be published in: M. Moran, M. Rein and R. E. Goodin (Eds.). The Oxford Handbook of Public Policy. Oxford: Oxford University Press. - 2006.

21. **Richardson J.** Government, Interest Groups and Policy Change. // Political Studies. - 2000. - Vol. 48. - PP. 1006 - 1025.

22. **Richardson, J., Jordan, G.** Governing Under Pressure. The Policy Process in a Post-parliamentary Democracy. - Oxford: Martin Robertson. - 1979. - 324 p.

23. **Scharpf F, Mohr M.** Efficient Self-Coordination in Policy Networks: A Simulation Study. // http://www.mpi-fg-koeln.mpg.de/pu/mpifg_dp/dp94-1.pdf